

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д.изк. Лозанка Пейчева,

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей – БАН

за дисертационния труд на

Бистра Кунчева Писанчева

докторант в Катедра „Българска литература“ към Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Климент Охридски“

на тема „**Дантелата: културни технологии и социални практики**“

за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма „Фолклористика“ – Културна антропология

Научен ръководител: доц. дфн Николай Георгиев Папучиев

Кратки биографични данни

Бистра Писанчева е завършила през 1989 г. СУ „Св. Климент Охридски“, специалност „Българска филология“. От 2017 г. има магистърска степен по програма „Интерпретативна антропология“ към Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски“. В периода 2018-2021 г. е докторант по професионално направление 2.1. Филология, Докторска програма „Фолклористика“ Културна антропология, в Катедра „Българска литература“ към Факултета по славянски филологии, СУ „Св. Климент Охридски“. Работила е като управител на различни фирми. В периода 2012-2017 г. е хоноруван преподавател в Националната художествена академия.

Характеристика и оценка на дисертационния труд

Дисертационният труд на Бистра Писанчева „Дантелата: културни технологии и социални практики“ съдържа 520 страници и е структуриран в логическа последователност от следните части: увод, три глави, заключение, библиография, приложения.

Уводът изяснява същността на дантелата като предмет за разкош, който има естетическо предназначение, маркира регионални различия в облеклото и му придава ясно откритоена означаваща функция. Уточнява се, че обект на изследването са хората, които правят „совалкова дантела“, изработвана с технологията „плетене на дантела на совалки“, известна в България като „калоферска“ или „брюкселска“. Ясно е формулирана основната задача на дисертационния труд – „изследването на съвременните хора, които практикуват тази технология, разглеждането им индивидуално и като общност на хора със сходни интереси“.

Добре е обоснован изборът на прилаганите изследователски методи: биографичният подход, методът на биографичните наративи, различни теренни методи (наблюдение, включено наблюдение, интервю), които са подходящи за провеждане на изследването, осигуряват постигането на поставената цел и водят до редица полезни научни и практически резултати.

Първа глава „История на дантелата“ разглежда своеобразието и състоянието на дантеленото творчество, представя историческа характеристика на дантелата и нейното преобразуване през столетията. В тази част от изследването е демонстрирана способност за цялостно оглеждане на изследваната тема. Бистра Писанчева внимателно се вглежда в правенето на дантела като вид човешка дейност, проблематизира въпроса дали тази дейност е изкуство или занаят, изяснява какво е съвременна дантела. Показва каква е същността и особеностите на совалковата дантела, как се дефинира и как може да се

сравни с други видове ръкоделия. Представя данни, свързани с появата, историята и развитието на дантелата по света. Проследява историята на дантелата в България, особеностите на развитието на совалковата дантела у нас и установява кои са обективните условия, от които зависи разпространението на практиката.

Без да обяснява художествената условност и специфичните практични функции на дантелата, Писанчева приема, че в съвременето „правенето на дантела е и занаят, и изкуство“ и отбелязва, че дантелените творби спадат към произведенията с противоречива разноликост – те са съчетание между художественото и утилитарното. Тук се подчертава, че, въпреки неизброимото множество широки и трудно определими в обхвата си дантелени форми и стилови елементи, в развитието на стиловете и реализациите в правенето на дантела в различни времена и различни райони неизменно присъстват: геометрични и симетрични фигури, флорални елементи, богатството на животинския свят, архитектурни забележителности и др. Писанчева внимателно проследява мотивно-тематичното развитие в дантелените изделия. Според нея в дантелените картини се интерпретират различни мотиви и теми: сцени от бита на хората, религиозни сюжети, илюстрации на приказни сюжети, исторически събития, актуални идеологически сюжети. Дантелата се определя като „материя, която е оформена от плътни и рехави участъци, които образуват ивици, фигури и фон“; „сложно изделие, чието производство, употреба, квалифициране е възможно от различни гледни точки“; „един от най-изисканите и загадъчни видове приложно изкуство“. Макар че не дават ясно определение, тези свойствени за дантелените изделия окачествявания внушават разбирането за дантелата като „нежно, изящно, ефирно приложно изкуство, създадено да носи радост за очите, удоволствие, естетическа наслада“.

От историческо гледище периодите в процеса на развитие и разпространение на дантелата са представени накратко чрез преглед на основни издания, посветени на историята на правенето на дантела и открояване на важни центрове на дантелата и дантеленото производство, каквито са Венеция (венецианската дантела), Генуа (генузка дантела), Фландрия и фламандските провинции, Франция (френска дантела), Русия. Посочва се, че правенето на совалкова дантела, известна в България като „брюкселска“ или „калоферска“ дантела, е познато в Европа от 14 век. В обобщение се отбелязва, че правенето на дантела се практикува във всички страни на Европа: в Испания и Португалия, Германия и Великобритания, Северна Европа, Скандинавските страни, Централна и Източна Европа, където се обособяват собствени технологични стилове. Констатира се разнообразие в дантелените стилове и се подчертава, че стиловете в местните дантели следват общите направления в изкуството, архитектурата и модата.

Историческата перспектива в изследователския поглед насочва към наблюденията които очертават главните етапи в развоя на практикуването на совалкова дантела в България, което дава видима картина за динамиката на процесите в страната. Направените исторически проучвания са довели до извода че в България появата и практикуването на совалковата дантела съвпадат със световния процес на упадък на правенето на дантела. Според Писанчева обучението по совалкова дантела в България започва в началото на 20 век и се провежда в специализирани курсове, ателиета, „дантелени“ паралелки и училища, в които жените получават квалификация и практически умения. Представени са първите български центрове за обучение по дантела и везба: Държавното рисуwalно училище в София; девическите стопански училища в по-големи градове на страната (София, Горна Оряховица, Попово, Берковица, Плевен, Русе, Елена и др.); училище за дантела в Калофер (открито през 1910 г. и просъществувало за

около 25 години). Отбелязва се, че в Калоферското дантелено училище се поощрява усвояването и развитието на навлизащите от Европа нови сецесионни мотиви; изгражда се специфичен собствен стил, повлиян от облика на централно-европейската дантела; преподават се начини за изработване на модели за дантелени изделия. Разглежда се приносът на Донка Шипкова-Каранова, която създава модели совалкова дантела с типично българско звучене, в които преобладават флоралните мотиви.

Около средата на 1940-те совалковата дантела излиза от мода, търсенето намалява, което води до окончателно отпадане на училищното дантелиерство през 1945 г. В следващите десетилетия (1950-те – 1980-те) дантелиерството остава занимание само на най-ревностните майсторки. Отбелязва се, че през 1990-те в България „настъпва ‘бум’ от всевъзможности“, сред които се очертава и нарастващият интерес към усвояването на технологията на плетене на дантела като евентуален източник на доходи. Израз на възродения интерес към совалковата дантела са организирани курсове, изложби, ателиета. Започват да се провеждат курсове по калоферска дантела в различни градове (Пловдив, Русе, Велико Търново, София, Варна и др.). По-нататък се акцентира и върху важния принос за популяризиране на совалковата дантела от създадената през февруари 2011 г. неформална група СедянкаТА.

Във **втора глава „Технология на моделите в дантелата“** в дълбочина и през различен ракурс е изследвана културната технология на изобилието от модели в дантелата.

Детайлно е обяснено как се създава дантелена материя от технологична гледна точка, като се подчертава, че „правенето на материя следва точно схемата, която е една абстракция и е модел на готовото изделие“. Отбелязва се, че опитните дантелиери понякога несъзнателно откриват модели. Обърнато е внимание на различни аспекти, свързани с разработване на моделите в готовата материя: производствените етапи в процеса на тяхното създаване; моделите в машинното производство; историята на промяна на моделите за развитие на дантела; проблематизиране на оригиналността на моделите; модели в технологията. Подчертава се, че най-често водените разговори между дантелиерите са за разменяне на модели, и че от гледна точка на традиционното производство създаването на дантелените модели е екипна работа, в която участват: художник, създател на модела; изпълнител на техническото материализиране; шивач, който комбинира дантела с плат и потеребител – заможна личност. Важно е уточнението, че моделът в миналото е изключвал свободата на изпълнение, която има съвременният пластичен артист.

В частта „Изкуството да се прави дантела“ е представен „гласът“ на интервюираните дантелиери. Те проговарят, за да се осветят редица въпроси и подробности, свързани с тази особена творческа дейност, която е определена като „процес, при който от нишка се изгражда материя“. Бистра Писанчева представя оригинални данни за процеса на правене на дантела, като обръща внимание на различни индивидуални страни на мисленето на дантелиерите по изследвания творчески процес, определян като „непредвидим“. Силно впечатление прави обособеният раздел за хората, които правят дантела. Подробно се представят вижданията им, изяснява се какви са те, професионалисти или пристрастени. Писанчева точно отбелязва, че представянето на тези хора през общата практика е сложно, защото „дантелата се прави от хиляди“, общността на дантелиерите не е компактна, а между практикуващите често се говори за индивидуални усещания, каквито са самотата, плетенето като медитация, мотивацията. Назовават се пряко и противоречията в общността на дантелиерите, възникващи от

чувствителни отношения на съперничество, творческа ревност, динамиката на опозициите млади/стари, ново/старо, традиционно/модерно.

В раздела „Минало, настояще, бъдеще на практикуването на дантела“ изследователското внимание се насочва към проблематизиране на отношенията между поколенията. Търси се кое е характерно при предаване на уменията, изяснява се произходът на страха от новото в занаята и изкуството, представят се практиките за съхраняване и предаване на уменията напред във времето. Успоредно с това се дискутират възможностите за преподаване, формирането на групи, участия в проекти и курсове. Писанчева припомня азбучната истина, че „За да останат практикуващи и в бъдеще, е необходимо да се практикува днес и да се достига до по-широка публика. Затова повечето дантелиери преподават на всеки, който се поинтересува“.

Третата глава „Езикът, на който се говори за дантела“ е специално посветена на езика, който съществува и се развива сред общността на дантелиерите.

Направено е разгърнато изследване на специфичните термини, закономерно присъщи при назоваване на начините за изработване на дантела, инструментите, с които се прави, материалите, които се използват, както и названията на отделните елементи, фигури и форми на полученото изделие. Писанчева точно определя терминологичната система, с която си служи групата от практикуващи дантелиери, като „социален диалект“. Подобна категоризация на вътрешногруповия език като социолект е убедително обоснована, защото извън общността на дантелиерите този специфичен език практически няма стойност.

Посочени са адекватни примери, които разкриват характерни особености на езика, с който се преподава правенето на дантела в различни писмени източници (ръководства, медийни публикации, ръкописи). Представени са специфични термини при описание на технологията на плетене, въведени от Величка Радулова в нейното „Ръководство по калоферска дантела“. Медиите са другият важен канал, по който протича връзката между практикуващите дантелиери. Анализират се публикувани в периодичния печат в България материали от 1990-те с информационен или обучителен характер от български майстори, владеещи умения и терминология, която служи за обучение и разпространение на старите техники за изработване на дантела. Разгледани са публикации на Елгина Величкова и Цветана Кехайова, в които е представена совалковата дантела, и поредицата публикации на Светломира Иванова, в които се популяризира техниката фриволите. Обект на анализ е ръкописен текст на обучената в Чехословакия Станка Божинова с писмени инструкции за движенията на ръцете и приспособленията за предаване на дантелиерски умения. Така обобщени и систематизирани, представените данни имат безспорно информационно значение и важна практическа стойност.

Специално място е отделено на изразните средства при преподаването, като се подчертава, че „задължително условие за успех при старите техники за изработване на дантела е желанието за усвояване да е неподправено, дълбоко лично, не бива да се започва насила или с амбиция да се докаже на някого, че можеш да се справиш с това“. Приносен характер има представянето на различни обучителни подходи и начини за полесно усвояване на разнообразни технически похвати. Това има важно практическо значение за бъдещата дейност на дантелиерите. Логично е поставен акцент върху промяната на терминологията във времето. Специфичният език, с който си служат общностите от хора, практикуващи дантелиерство в България, се развива и променя през годините. Езикова еволюция, свързана с дантелиерството, е разгледана в лексикално отношение.

Заклучението отразява направените анализи и обобщава постигнатите в дисертационния труд резултати. В него са представени основните научни приноси на изследването.

Към дисертационния труд са добавени **четири приложения**, които допълват и обогатяват неговото съдържание и имат висока практическа осведомителност за практикуващите дантелиерство. Първото приложение съдържа описание на инструментите, материалите и начините за работа на дантелата на совалки. Второто приложение представя анализ на специфичните термини, употребявани в контекста на плетенето на дантела. Третото приложение е речник на думи, които се използват в езика на хората, практикуващи стари техники за изработване на дантела. Значителна част от текста, с който са представени терминологичните значения и употреби на думи и словосъчетания в речника, е написан от Писанчева. Четвъртото приложение съдържа дешифрами на записани интервюта в периода 2016-2020 г. от 28 респонденти (български и чуждестранни дантелиери), подбрани сред хора, които активно практикуват днес правенето на дантела.

По темата на дисертацията са посочени три **публикации**, които отразяват отделни етапи от изследването и имат научно и приложно значение.

Представеният за рецензиране **автореферат** е изготвен според изискванията на действащата нормативна уредба, следва структурата на дисертацията и ясно представя съдържанието на всяка част от дисертационния труд.

Приноси и значимост на разработката за науката и практиката

Безспорни са същественият личен принос и личното участие на Бистра Писанчева в разработването на дисертационния труд. Заедно с това авторката е проявила дългогодишна много активна публична дейност за популяризиране на правенето на дантела като вид културна технология. Била съм свидетел на някои от първите публични изяви на неформалната група СедянкаТА в Института за етнология и фолклористика с Етнографски музей при Българската академия на науките (ИЕФЕМ-БАН) в София в периода 2011-2014 г. В организираните през тези години творчески ателиета в ИЕФЕМ-БАН Писанчева проявяваше значителна активност и участваше като един от хората, които успешно координират и осъществяват тези събития.

Бистра Писанчева получава редица значими и полезни резултати от своето изследване, което ще бъде сериозна основа за бъдещи проучвания и за дейността и практиката на хората, които плетат дантела. **Научните и приложни приноси** в дисертационния труд са актуални и убедително обосновани. Те са изведени в заключението, но не присъстват като отделна рубрика в автореферата. По-важните постижения могат да се обобщят в следните основни пунктове:

Водена от разбирането за социалната значимост на дантелиерството, Бистра Писанчева изследва една слабо позната и недостатъчно проучена културна технология, която се ревитализира в настоящето като атрактивна „дантелена страст“ през различни форми и практики.

Писанчева концептуализира плетенето на дантела като вековна културна технология и преживян опит, проследява развитието на дантелиерството в историческа перспектива, като успешно съчетава различни равнища на описание и анализ в организирането на дисертационния труд.

Извършена е голяма по обем теренна работа, натрупан е впечатляващ корпус от събрани, обработени и анализирани материали, които очевидно и безспорно обогатяват и уплътняват етнографските описания и анализи на дантелиерството.

Представени са различни перспективи за бъдещето на практикуването и развитието на дантелиерството – една специфична креативна практика, означена в текста като приложно изкуство, любимо занимание в свободното време – хоби, вид арт терапия за общности от дантелиери.

Заключение

Рецензията е широко и комплексно проучване, посветено на една малко изследвана, актуална и практически значима тема; съдържа обширен анализ и оригинални научни и научно-приложни приноси, съответства на изискванията и критериите на ЗРАСРБ и ППЗРАСРБ и показва, че докторантът притежава отлична осведоменост и ясно очертани практически приноси по изследваната тема, теоретични знания и умения за изследователска работа. Поради това убедено давам своята положителна оценка и гласувам „ЗА“ присъждането на образователната и научна степен „Доктор“ по професионално направление 2.1. Филология, докторска програма „Фолклористика“ – Културна антропология на Бистра Кунчева Писанчева.

31 май 2021
София

Подпис:.....
проф. д.изк. Лозанка Пейчева